

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Makale Geliş Tarihi: 20.11.2024

Makale Kabul Tarihi: 18.12.2024

TARIMSAL İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: AZERBAIJAN ÖRNEĞİ

Burak UĞUR¹, Tuğba KONUK²

Öz

Azerbaycan ekonomisi petrol ihracatına dayalı bir ekonomidir. Bu olgu ekonominin petrol fiyatlarına duyarlı olmasına neden olmaktadır. Bu durumun 2008 küresel krizi ve 2020 Covid-19 salgınında ekonomik büyüme oranlarının zayıf seyretmesine neden olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan devleti 2022-2026 yılındaki Sosyal ve Ekonomik Kalkınma devlet programında petrol dışı sektörlerin ihracatlarının artırılması hedefine vurgu yapmıştır. Azerbaycan ekonomisi bir tarım ülkesi olmasına rağmen potansiyelini istenilen seviyede kullanamamaktadır. Bu olgulardan hareketle, Azerbaycan'da tarımsal ihracatın uzun dönemde iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin saptanması önemlidir. Bu çalışmada, Azerbaycan ekonomisi için 1992-2022 döneminde tarımsal ihracatın Azerbaycan'ın iktisadi büyümesi üzerindeki etkisi eşbütünleşme analizi ile sınanmıştır. Bu kapsamda modelde ekonomik büyümenin göstergesi olarak gayrisafi yurtiçi hâsıla, tarımsal ihracatı temsilen tarımsal ihracat miktar endeksi ve kontrol değişkeni olarak da gayri safi sabit sermaye oluşumu/gayrisafi yurtiçi hâsıla kullanılmıştır. Varılan bulgular, Azerbaycan'da tarımsal ihracattaki %1'lik bir yükselişin iktisadi büyüme %1.29 yükselttiğini yansıtmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın iktisadi büyümesinin yükseltilmesinde tarımsal ihracatın önemli bir rolü bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İktisadi Büyüme, Tarımsal İhracat.

THE EFFECT OF AGRICULTURAL EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF AZERBAIJAN

Abstract

Azerbaijan's economy is based on oil exports. This phenomenon causes the economy to be sensitive to oil prices. This situation is thought to have caused weak economic growth rates during the 2008 global crisis and the 2020 Covid-19 pandemic. In this context, the Azerbaijani state has emphasized the goal of increasing the exports of non-oil sectors in the Social and Economic Development state program for 2022-2026. Although Azerbaijan's economy is an agricultural country, it cannot utilize its potential at the desired level. Based on these facts, it is important to determine the impact of agricultural exports on economic growth in Azerbaijan in the long run. In this study, the impact of agricultural exports on Azerbaijan's economic growth for the period 1992-2022 is tested by cointegration analysis. In this context, gross domestic product as an indicator of economic growth, agricultural export quantity index as a representative of agricultural exports and gross fixed capital formation/gross domestic product as a control variable were used in the model. The findings reflect that a 1% increase in agricultural exports in Azerbaijan increases economic growth by 1.29%. In this context, agricultural exports have an important role in increasing Azerbaijan's economic growth.

Keywords: Azerbaijan, Economic Growth, Agricultural Export.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, burakugur89@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9056-8035

²Dr. Bağımsız Araştırmacı, yilmaz-tuba@outlook.com, ORCID: 0000-0002-7381-4131

Giriş

Dünyada toplumsal refahın düşünen ülkeler için ekonomik büyümenin önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu konuda tüm ülkeler çeşitli politika arayışlarına girerek refah seviyelerini artırmak için çabalamaktadırlar. Fakat tüm dünya ülkeleri için önemli olan büyümenin süreklilik arz etmesi ve istikrarlı olmasıdır. Birçok iktisatçı tarafından ele alınan büyüme konusu birçok kez tartışılmış ve iktisatçılar tarafından bu konuda literatüre önemli katkılar sağlanmıştır. Ekonomik büyüme denilince akıllara ilk gelen konulardan birisi dış ticaret yanlı büyüme modelidir. Dış ticaret politikaları açısından en önemli konulardan bir tanesi ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için ihracatın artırılıp ithalatın azaltılmasına yönelik kararların alınması olarak ifade edilebilmektedir (Engin ve Konuk: 2022: 326).

İhracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki iktisat literatüründe teorik ve uygulamalı olarak en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bunun nedeni gelişmiş ülkelerin ihracatının Dünya genelinde önemli bir paya sahip olması ile açıklanabilmektedir. Kalkınma literatüründe ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkisi ihracat yönlü büyüme olarak tanımlanmaktadır. İhracata yönelik bir kalkınma stratejisi olarak ihracat yönlü büyüme ön plana çıkmaktadır. Ayrıca literatürde ihracata yönelik büyüme stratejisi serbest ticaret veya dışa açıklık kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılabilmektedir(Yapraklı,2007: 97-98).

Ekonomik büyüme ve kalkınma için ihracat aracılığıyla döviz girdilerinin sağlanmasının önemli olduğu ifade edilebilir. Döviz girdilerinin artırılması için ihracatın artırılması gerekliliği ihracata dayalı büyüme modeli ile birçok ülke tarafından uygulanmış ve bu konuda başarı elde edilmiştir.

Tarım sektörünün ekonomi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. İnsanların temel gıda gereksinimini sağladıkları tarım geçmişten günümüze her zaman önemini korumuş, tarımın sektörel anlamda üstünlüğü sanayi devrimine kadar devam etmiştir. Tarım sektörü her ekonomi için desteklenen ve dış ticarete karşı korunması gerekli olan bir sektör olarak ön plana çıkmıştır.

Tarımsal ihracatın iktisadi büyüme üzerindeki olumlu etkisi açısından birtakım kanallar söz konusudur. Bu kanallar şu şekilde açıklanmaktadır (Gwanongodza, 2020:11-12; Ojo vd., 2014: 92; Sandalcılar, 2012: 66-67):

- Tarımsal ihracat çarpanı yoluyla üretimi arttırmaktadır.
- Tarımsal ihracat kaynakların karşılaştırmalı üstünlükler biçiminde yeniden dağılmasına yardımcı olmaktadır.
- Tarımsal ihracattaki artış makineleşme sebebiyle emeğin diğer sektörler kaymasına neden olmakta ve bu da ülkenin geri kalan sektörlerinin de gelişmesine yardımcı olmaktadır.
- Tarımsal ihracattaki artış tarım firmalarını yenilik gerçekleştirmeye itmektir. Böylelikle yeni ürün türleri ortaya çıkabilmektedir. İlaveten diğer sektörlerin yeni girdilere erişimi sağlanarak gelişmelerine katkıda bulunmaktadır.

- Diğer sektörlerden girdi alması yoluyla tarımsal ihracat hem kendisinin gelişmesini sağlarken hem de diğer sektörlerin gelişmesine yardımcı olmaktadır.
- Tarımsal ihracatla edinilen dövizler yeni teknolojileri kapsayan ara ve yatırım mallarının ithalatını sağlayarak ekonominin teknolojik bilgi stokunun ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.
- Tarımsal ihracatın şirketlerin pazar hacimlerini büyütmelerine ilaveten üretim ölçeklerini artırmalarına katkıda bulunarak verimliliklerini artırdığı ifade edilebilmektedir.
- Şirketler tarımsal ihracat yaptıklarında uluslararası pazarlardaki şirketlerle rekabet etmeleri sebebiyle sürekli olarak yeni teknolojiler öğrenmekte ve ekonominin teknolojik bilgi stokunun artmasına katkıda bulunmaktadır.
- Tarımsal ihracatın artması, rekabeti yoğunlaştırarak yerli şirketlerin verimliliklerinin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Azerbaycan ekonomisi petrol ihracatına dayalı bir ekonomidir. Bu olgu ekonominin petrol fiyatlarına duyarlı olmasına neden olmaktadır. 2008 küresel krizi ile ekonomik büyüme hızının önemli oranda gerilediği görülmektedir. İlaveten 2020 yılında Covid-19 salgınının ekonominin daralmasına neden olduğu belirtilebilmektedir. (Bağırzade, 2023: 189). Bu tarihlerin ortak noktası petrol fiyatlarının düşmesidir. Bu bağlamda Azerbaycan devleti 2022-2026 yılındaki Sosyal ve Ekonomik Kalkınma Devlet programında petrol dışı sektörlerin ihracatlarının artırılması hedeflendiğine vurgu yapmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022: 13). Bu bağlamda, aynı zamanda bir tarım ülkesi de olan Azerbaycan'da uzun dönemde tarımsal ihracatın iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin saptanması büyük önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın amacı Azerbaycan'da tarımsal ihracatın ekonomik büyüme etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda, bu durum Azerbaycan için 1992-2022 yılları çerçevesinde eşbütünleşme analizi ile sınırlanmıştır. Azerbaycan ekonomisinde tarımsal ihracatın ekonomik büyüme etkisini analiz etmek amacıyla herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması araştırmanın ana motivasyonudur.

Çalışmada, öncelikle konuya yönelik literatür taraması açıklanmakta, sonrasında Azerbaycan'da tarımsal ihracatla ilgili bilgiler verilerek ekonometrik yöntem anlatılmaktadır. Beşinci bölümde ise Azerbaycan ekonomisinde tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisiyle ilgili ampirik analiz ve bulgular sunulmaktadır. Çalışma değerlendirmelerin yapıldığı ve politika önerilerinin sunulduğu sonuç kısmıyla da tamamlanmaktadır.

Literatür Taraması

Literatürde tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar arasında her ne kadar tarımsal ihracatın ekonomik büyümeyi artırdığını gösteren bulgular elde edilmiş olsa da aynı zamanda tarımsal ihracatın ekonomik büyüme etkisinin olmadığını gösteren çalışmalarda yer almaktadır. Ayrıca literatürde nadir de olsa tarımsal ihracatın

ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalar da yer almaktadır. Sonuçların bu şekilde farklılık arz etmesi incelenen dönemin ve kullanılan ekonometrik yöntemlerin farklılık göstermesi ile ilişkilendirilebilirken ayrıca ülke veya ülke grubu seçiminin de farklı olmasından kaynaklandığı ifade edilebilmektedir.

Tarımsal İhracatın Ekonomik Büyümeyi Artırdığı Çalışmalar

Yapraklı (2007) çalışmasını Türkiye için gerçekleştirmiştir. 1990-2005 yıllık verilerini yıllık bazda ele almıştır. Gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH) ve reel tarımsal ihracat değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularda tarımsal ihracat ve gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında iki yönlü nedensellik olduğu görülmektedir.

Sanjuan-Lopez ve Dawson (2010), 1970-2004 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışma 42 gelişmekte olan ülke için gerçekleştirilmiştir. GSYİH, tarımsal ihracat/ toplam mal ihracatı ve tarım dışı ihracat verilerinin kullanıldığı çalışmada panel veri analizi kullanılmış ve analizde tarımsal ihracattaki %1'lik artışın GSYİH'yi % 0.07 artırdığı sonucu bulunmuştur.

Jiirshar (2015), Nijerya için gerçekleştirdiği çalışmada 1970-2012 yılları verilerini ele almıştır. Gayri safi yurtiçi hâsıla, reel döviz kuru açıklık endeksi, reel tarımsal ihracat, enflasyon oranı ve büyüme hızı değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Johansen eşbütünleşme Analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre tarımsal ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyümeyi 16 birim artırdığı görülmektedir.

Verter ve Becvarova (2016), çalışmalarında 1980-2012 yıllık verilerini ele almışlardır. GSYİH büyüme hızı, reel efektif döviz kuru endeksi, tarımsal ihracat ve tarımsal dışa açıklık oranı değişkenlerini kullanarak en küçük kareler yöntemiyle analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarında tarımsal ihracatın büyüme üzerinde etkisi olduğu görülmektedir ve bu etki pozitifdir.

Bakari ve Mabrouki (2017), 7 Güney Doğu Avrupa Ülkesi için gerçekleştirdikleri çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanmışlardır. 2006-2016 yıllık verilerinin ele alındığı çalışmada nihai tüketim harcaması, reel tarımsal ihracat, gayri safi yurt içi hâsıla, diğer ihracat, ithalat, iş gücü ve sabit sermaye oluşumu değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre tarımsal ihracatın büyüme üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Ahmad ve Ahmad (2018), Pakistan için gerçekleştirilen Johansen eşbütünleşme Analizinde gayri safi yurt içi hâsıla, tarımsal ihracat, döviz kuru endeksi, sabit sermaye oluşumu, iş gücü, tarım dışı ihracat ve tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. 1990-2017 yıllık verileri analize dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgularda tarımsal ihracattaki bir artışın GSYİH'i artırdığı görülmektedir.

Murugesan (2019), 1990-2017 yıllarının ele alındığı çalışmada reel tarımsal ihracat, gayri safi yurtiçi hâsıla ve tarım dışı ihracat değişkenleri kullanılmıştır. Hindistan için Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarında tarımsal ihracatın büyüme üzerinde pozitif bir etkisi bulunduğu görülmektedir.

Uğur (2021), 1980-2018 dönemini ele alan çalışmasında Türkiye ekonomisi için Johansen eşbütünleşme testi yapmıştır. Çalışmada tarımsal ihracat miktar endeksi ve gayri safi yurt içi hâsıla kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, tarımsal ihracattaki %1'lik bir artışın Türkiye ekonomisi için iktisadi büyüme %1,08 oranında arttırdığı görülmektedir.

Erdinç ve Aydınbaş (2023), Türkiye için gerçekleştirdikleri analizlerinde 1990-2020 verilerini kullanmışlardır. Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada tarımsal hammadde ürün ihracatı ve kişi başı gsyih değişkenleri ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçları Türkiye için ekonomik büyüme ve tarımsal ürün ihracatı arasında iki yönlü nedensellik olduğu görülmektedir.

Kara vd. (2024), Türkiye için 1990-2021 verilerini kullanmışlardır. Kişi başı GSYİH, sabit sermaye yatırımları, iş gücü, Ar-Ge/GSYİH, tarım sektörü ihracatı, imalat sektörü ihracatı değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Johansen eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan varılan göre tarımsal ihracat iktisadi büyüme olumlu etkilemektedir.

Tarımsal İhracatın Ekonomik Büyüme Arttırmadığı Çalışmalar

Sandalcılar (2012), çalışmasında Türkiye için 1970-2012 yıllık verilerini kullanmıştır. Granger nedensellik analizi yapılan çalışmada tarımsal ihracat verileri ve gayri safi yurt içi hâsıla verileri ele alınmıştır. Çalışmadan elde ettiği bulgulara göre tarımsal ihracattan gayri safi yurt içi hâsılaya doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

Shah vd.(2015), Pakistan için gerçekleştirdikleri çalışmada 1972-2008 yılları verilerini kullanmışlardır. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı çalışmada tarımsal ihracat, gayri safi yurt içi hâsıla, tarım dışı ihracat, sabit sermaye oluşumu ve işgücü değişkenleri analize dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular Tarımsal ihracattaki artışın GSYİH'i azalttığını göstermektedir.

Simasiku ve Sheefeni (2017), Johansen eşbütünleşme analizi yaptıkları çalışmalarında 1990-2014 yılları verilerini çeyreklik olarak kullanmışlardır. Çalışmada kullanılan değişkenler; gayri safi yurt içi hâsıla, enflasyon, tarım dışı ihracat, tarımsal ihracat ve sabit sermaye oluşumudur. Elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde tarımsal ihracatın ekonomik büyüme katkısı yoktur.

Turan (2018), çalışmada Türkiye için 1990-2014 yılı verileri kullanılmıştır. Gayri safi yurt içi hâsıla, hayvansal üretim endeksi ve tarımsal hammadde dış ticareti/toplam hammadde dış ticareti değişkenleri analize dâhil edilmiştir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre hayvansal üretimden ve tarımsal hammadde ticaretinden gayri safi yurt içi hâsılaya doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür.

Ghimire vd. (2021), çalışmalarında tarımsal ham madde ihracatı/toplam mal ihracatı, fert başına GSYİH büyüme hızı, tarımsal alan, doğrudan yatırım girişi/GSYİH, döviz kuru, toplam sera gazı emisyonu ve ticari açıklık oranı değişkenlerini kullanarak ARDL modeli ile analiz gerçekleştirmişlerdir. Nepal için

1970-2015 yıllık verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde tarımsal ihracatın ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı görülmüştür.

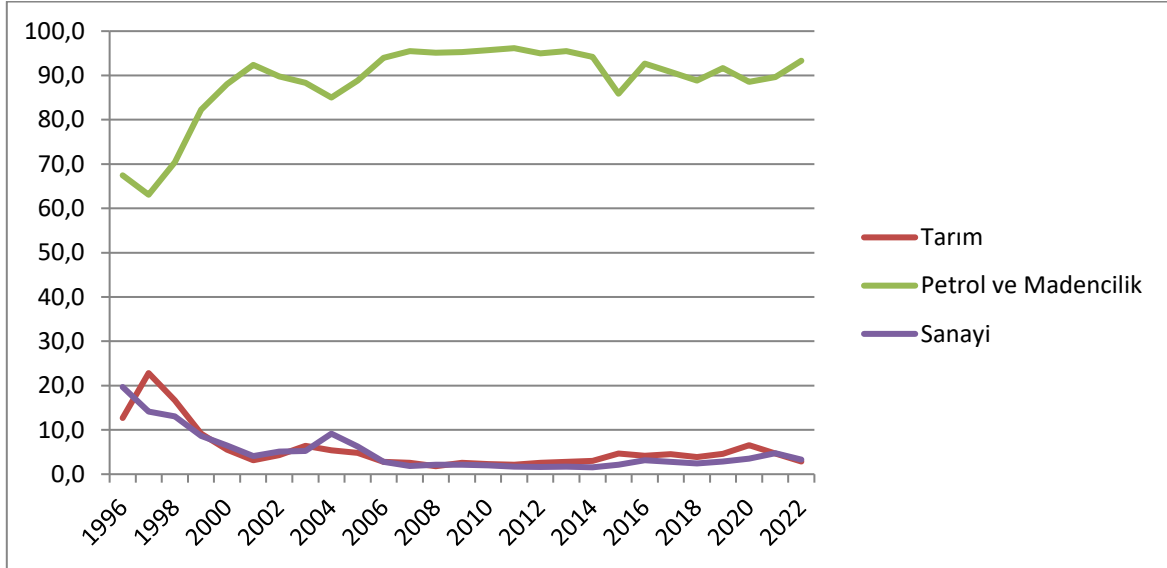
Literatür incelemesi sonucunda tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik herhangi bir çalışmada Azerbaycan ekonomisinin araştırılmadığı bu bağlamda bu noktada literatürde bir eksik olduğu fark edilmiştir.

Azerbaycan'da Tarımsal İhracat

Azerbaycan ekonomisinde petrol ihracatı ekonomik büyümenin ve ihracatın temel kaynağıdır (Bağırzade, 2023: 189). Fakat ekonominin petrol odaklı olması dış şoklara karşı duyarlılığını arttırmaktadır. Zulfigarov ve Neuenkirch(2020) çalışmalarında bir ülkede meydana gelen petrol fiyatları artışlarının ekonomik büyümenin artmasına, petrol fiyatları düşüşlerinin ise ekonomik büyümenin azalmasına neden olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla Azerbaycan devleti ülke ekonomisinin petrol fiyatlarına duyarlılığı azaltmak amacıyla 2004 yılından itibaren tüm devlet programlarında petrol dışı sektörlerin gelişmesi ve petrol dışı sektörlerin ihracatlarının artması gerektiğini vurgulamaktadır (Aliyev ve Akgün, 2019: 859). Azerbaycan aynı zamanda bir tarım ülkesidir. Fakat aşağıdaki verilerden de görüldüğü üzere ülkede tarımın ihracat potansiyeli istenilen seviyede kullanılamamaktadır.

Şekil 1.

Azerbaycan'da Tarım, Petrol ve Madencilik Ürünleri ve Sanayi Sektörlerinin Toplam İhracattaki Payları

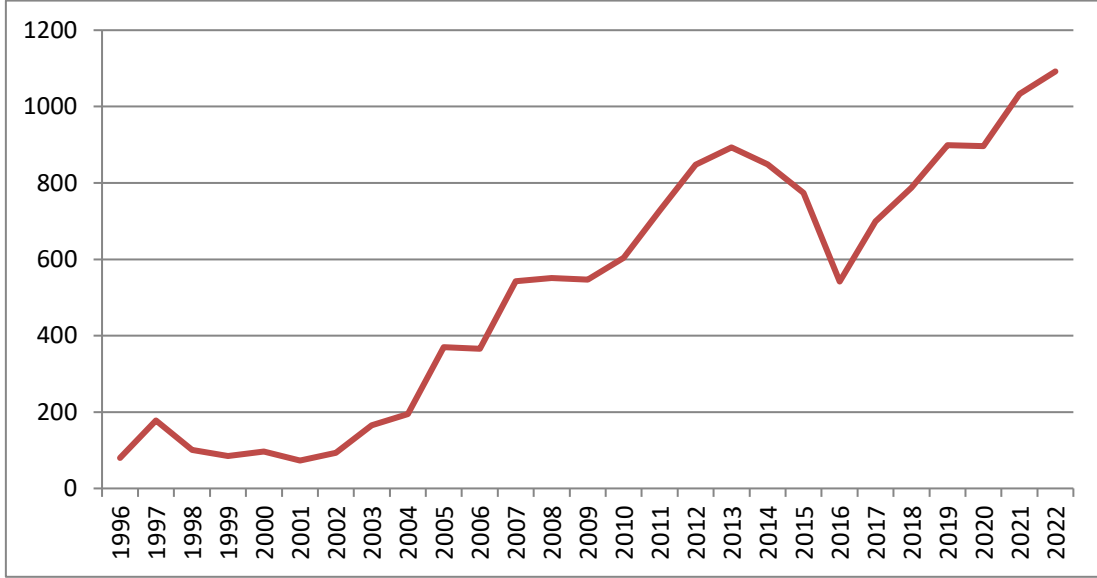
Kaynak:(1996-2022,%) (Dünya Ticaret Örgütü kaynağından yazarlar tarafından düzenlenmiştir, 17.10.2024, <https://www.wto.org>).

Şekil 1'de Azerbaycan ekonomisi için 1996-2022 yılları arasındaki tarım, petrol ve madencilik ve sanayinin toplam ihracat içerisindeki paylarına yer verilmektedir. Şekil 1'de de görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın ihracatı petrol ve madencilığe dayalıdır. 1998'den itibaren petrol ve madencilğin

ihracattaki payı sürekli artmış, tarım ve sanayinin ihracattaki payı sürekli azalmıştır. 2022 yılı itibarıyla petrol ve madencilik ihracattaki payı %93.3, sanayinin ihracattaki payı %3.3, tarımın ihracattaki payı ise %2.9'dur.

Şekil 2.

Azerbaycan'ın Tarımsal İhracatı

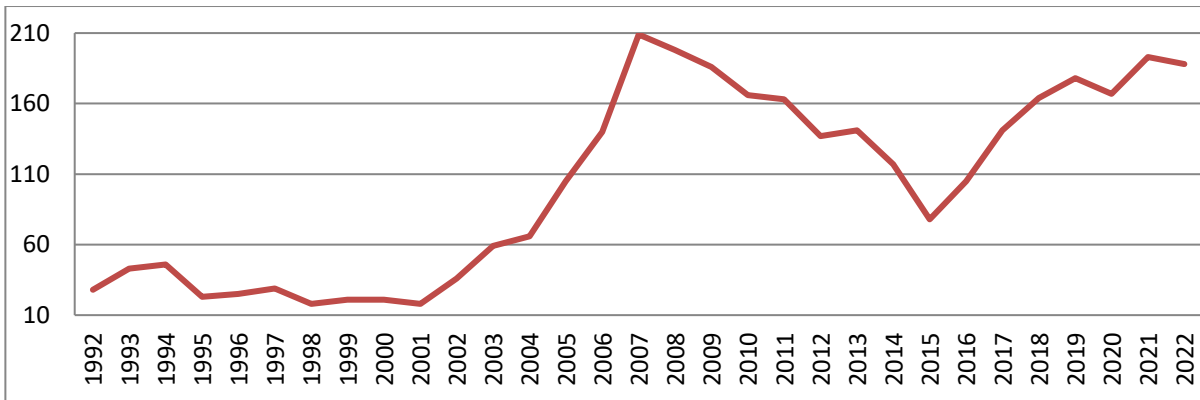

Kaynak:(1996-2022, milyon dolar) (Dünya Ticaret Örgütü kaynağından yazarlar tarafından düzenlenmiştir, 17.10.2024, <https://www.wto.org>).

Şekil 2’de Azerbaycan ekonomisi için 1996-2022 yılları arasındaki tarımsal ihracatın gelişimine yer verilmektedir. Şekil 2’de de görüldüğü gibi, Azerbaycan ekonomisinde tarımsal ihracat bazı yıllarda dalgalanmalar göstermekle beraber genelde artış olduğu görülmektedir. 2022 yılında tarımsal ihracat 1,1 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir.

Şekil 3.

Azerbaycan'da Tarımsal İhracat Miktar Endeksi

Kaynak:(1992-2022, 2014-2016=100) (Gıda Tarım Örgütü, 17.10.2024, <http://www.fao.org>)

Şekil 3'te Azerbaycan ekonomisi için 1992-2022 dönemleri arasındaki tarımsal ihracat miktar endeksinin gelişimine yer verilmektedir. Şekil'de de görüldüğü gibi, Azerbaycan ekonomisi için tarımsal ihracat reel olarak miktar bazında 2002 yılından sonra önemli bir artış göstermiştir ve bu artış yaklaşık dört kattır.

Tablo 1'de Azerbaycan'ın ihracatının ürün gruplarına göre dağılımına yer verilmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın ihracatında özellikle petrol olmak üzere doğal kaynak ürünleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca petrole dayalı kimya sanayi ihracatı da oldukça önemlidir (Dünya Ticaret Örgütü, <https://data.wto.org>, 17.10.2024).

Tablo 1.

Azerbaycan'ın İhracatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

Ülkeler	Yüzde(%)
1. Petrol	%92,5
2. Tarım Ürünleri	%2,9
3. Kimya Sanayi Ürünleri	%2,0

Kaynak:(2012,%) (Dünya Ticaret Örgütü, <https://data.wto.org>, 17.10.2024)

Ekonometrik Yöntem

Araştırmada gerçekleştirilen ekonometrik analizler dört süreçte ortaya konulmaktadır. İlk süreçte öncelikle geleneksel birim kök analizi arasında yer alan “Dickey-Fuller (1981)’nin oluşturduğu Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips ve Perron (1988) tarafından Phillips ve Perron (PP)birim kök testi” gerçekleştirilerek değişkenlerin durağanlığı tespit edilmiştir. Bu testlerin H_0 hipotezi serinin birim köke sahip olduğu şeklindedir. ADF ve PP birim kök testlerinde serilerin sabitli, sabit-trendli olmasına göre test gerçekleştirilmektedir. ADF ve PP birim kök test istatistikleri MacKinnon kritik değerinden büyük olduğu zaman değişkenin durağan olduğunu, küçük olduğunda ise değişkenin birim köke sahip olduğunu belirtmektedir (Özcan, 2007: 144).

Sonraki süreçte, eşbütünleşme testini gerçekleştirmek için optimal gecikme sayısı tespit edilecektir. Uygun gecikme uzunluğunu bulmak için çeşitli yöntemler söz konusudur. Bunlar arasında, “Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (LR), Son Tahmin Hatası kriteri (Final prediction error: FPE), Akaike bilgi kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz bilgi kriteri (Schwarz information criterion: SC) ve Hann Quin bilgi kriteri (Hann Quin information criterion: HQ) en fazla kullanılan kriterler arasında yer almaktadır” (Peker, 2009: 169).

Üçüncü kısımda, seriler arasındaki ilişki uzun dönem için “Johansen (1991) eşbütünleşme testi” ile tespit edilecektir. Johansen Eşbütünleşme Analizinde değişkenlerin bütünleşme ilişkisinin mevcudunu belirlemek için maksimum iz ve öz değer istatistiklerinin her ikisi veya biri kritik değerlerle kıyaslanmaktadır. Testin H_0 hipotezi “eşbütünleşme yoktur” biçimindedir. Eğer test istatistikleri kritik değerlerden büyük ise H_0 hipotezi reddedilecek eşbütünleşmenin mevcudu söz konusu olduğu ifade edilecektir (Demirgil, 2019: 179). Sonrasındauzun dönem için değişkenlerin katsayıları tespit edilecektir. Burada her bir seri için oluşturulan t tablosu kritik değerleri için t istatistiklerinin mutlak olarak küçük olduğu görüldüğünde anlamlı olmadığı ifade edilebilmektedir. H_0 hipotezi eşbütünleşme tahminci testinde katsayıların anlamsız olduğu biçiminde ifade edilmektedir. Test bulgusunda t istatistiği kritik değerden mutlak olarak küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilememektedir.

Dördüncü kısımda, seriler arasındaki kısa dönem dinamikler ile uzun dönem denge arasın ortaya çıkan ilişkiyi saptamak için “Vektör Hata Düzeltme Modeli” uygulanacaktır. Hata Düzeltme Modeli, kısa dönemde meydana gelen sapmaların ne kadar zaman ile düzeltildiğini ifade etmektedir. Hata düzeltme teriminin işaretinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olması beklenmektedir. Bu husus, serilerin uzun dönem denge değerine yöneleceğini belirtmektedir. Katsayının büyüklüğü, uzun dönem denge değerine yaklaşma hızını yansıtmaktadır. Hata düzeltme teriminin işaretinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olması ise, uzun dönem denge değerinden uzaklaşmayı ifade etmektedir (Kocacıyık, 2016: 47-49).

Veri Seti ve Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Bu araştırma Azerbaycan kapsamında tarımsal ihracatın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1992-2022 dönemi yıllık verilerini ele alarak eşbütünleşme analizi ile test etmiştir.

Çalışmada oluşturulan model, Simasiku ve Sheefeni (2017) ve Ahmad ve Ahmad (2018)’nin çalışmaları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kullanılan modelde tarımsal ihracatı temsilen tarımsal ihracat miktar endeksi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) ve kontrol değişkeni olarak da gayri safi sabit sermaye oluşumu/GSYİH kullanılmıştır. Tarımsal ihracat miktar endeksi Gıda Tarım Örgütü (FAO) veri tabanından, GSYİH ve gayri safi sabit sermaye oluşum verileri Dünya Kalkınma Göstergelerinden (WDI) alınmıştır. Tablo 2’de değişkenlere ait açıklamalara yer verilmektedir.

Tablo 2.

Ampirik Analizde Yer Alan Değişkenler

Simgesi	Açıklaması	Kaynağı /Dönemi
LY_{it}	Logaritmik Reel GSYİH (yıllık, 2015 fiyatları, ABD \$)	WDI- World Bank /1992-2022
LTX_{it}	Logaritmik Tarımsal İhracat Miktar Endeksi (yıllık, 2015 baz yılı)	FAO/1992-2022

Denklem 1’de araştırmada kullanılan ekonometrik model ve değişkenlerin logaritmik dönüşümleri gösterilmektedir:

$$LY_{it} = \beta_0 + \beta_1 LTX_{it} + \beta_2 LI_{it} + \varepsilon_{it}(1)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı beklenen modelde parametre açısından sonuçlar şu şekilde ifade edilmektedir (Shah vd., 2015: 90):

- Ampirik ve teorik literatürde görüldüğü gibi tarımsal ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin $\beta_1 > 0$ şeklinde olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, tarımsal ihracattaki yükselişlerin iktisadi büyümeyi olumlu etkilemesi beklenirken tarımsal ihracattaki azalışların iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenmektedir.
- Gayri safi sabit sermaye oluşumu, fiziki sermaye ve yatırımları arttırarak iktisadi büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda “parametrenin $\beta_2 > 0$ biçiminde” olması beklenmektedir.

Ele alınan modelde her bir değişken için birim kök testleri yapılacaktır. Daha sonra optimal gecikme uzunlukları belirlenecektir. Son olarak da eşbütünleşme analizi yapılacak ve katsayıların tahmini elde edilecektir.

Birim Kök Testi

Birim köke sahip zaman serileri ile yapılan regresyon analizleri ile oluşturulan modelde değişkenler ilişkisiz olsa da yüksek R^2 oranları görülebilmektedir. Burada sahte regresyon probleminin oluşabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Ağır vd., 2020: 61). Dolayısıyla analiz gerçekleştirilecek modeldeki bir serinin durağanlığının araştırılması büyük önem arz etmektedir. “Birseri, sabit aritmetik ortalama, sabit varyans ve sabit kovaryansa (kovaryanstaki değişmeler sadece gecikme mesafesine bağlı) sahipse durağandır şeklinde ifade edilmektedir” (Gujarati, 1999: 740).

Ele alınan modelde ilk olarak, değişkenlerin durağanlığı sınanacaktır. Bu süreçte literatürde sıklıkla tercih edilen birim kök testleri olan ADF ile PP birim kök testleri kullanılmıştır. LY, LTX ve LI değişkenleri için ADF ve PP birim kök testinin bulgularına Tablo 3’te yer verilmektedir.

Tablo 3.

ADF ve PP Birim Kök Test Bulguları

	Model	ADF		PP	
		Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
LY	S	-2.227	-3.079***	-0.428	-3.029***
	S&T	-2.372	-4.100***	-2.460	-3.800***
LTX	S	-0.993	-4.639***	-1.146	-4.722***

	S&T	-1.531	-4.558***	-1.841	-4.650***
LI	S	-2.272	-4.265***	-1.184	-4.117***
	S&T	-2.794	-4.386***	-1.149	-4.740***

Not: S: Sabitli model, S&T: Sabit ve trendli model. ADF ve PP testlerinde, uygun gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme sayısı 2 olarak varsayılmıştır. ADF ve PP testlerinde kritik değerler sabitli model için -2.957 (%5) ; sabit ve trendli model için -3.557 (%5)'dir. ***sembolleri H_0 hipotezinin %5 anlam seviyesinde reddedildiğini göstermektedir

ADF ve PP testlerinin H_0 hipotezi birim kökün olduğu varsayımına dayanır. ADF ve PP test istatistiği bulgularına göre ekonomik büyüme, tarımsal ihracat ve sabit sermaye değişkenlerinin tamamının seviyede birim köke sahip olduğu görülmektedir. Ancak tüm değişkenler %5 önem düzeyinde birinci farklarında durağandır. Bu bağlamda değişkenlerin I(1) olduğunun bulgusuna erişilmektedir. Bir başka ifadeyle, birim kök testlerinde seviyede birim kök sürecine sahip olan değişkenler, birinci dereceden farklarında durağan olmaktadır. Böylece eşbütünlük testi gerçekleştirilerek amacıyla modelde değişkenlerin aynı dereceden durağan olma koşulu meydana gelmiştir (Ceylan ve Başer, 2014: 55).

Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Tablo 4'te gecikme uzunluğu testine yönelik sonuçlar sunulmaktadır.

Tablo 4.

Optimal Gecikme Uzunluğu

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	27.477	NA	3.27e-05	-1.813	-1.669	-1.770
1	123.349	163.338	5.29e-08	-8.248	-7.672*	-8.076
2	136.989	20.207*	3.86e-08*	-8.591*	-7.583	-8.292*
3	142.140	6.486	5.54e-08	-8.306	-6.866	-7.878
4	150.523	8.693	6.73e-08	-8.261	-6.389	-7.704

Not: * işareti kriter tarafından %5 önem düzeyinde seçilen optimal gecikmeyi yansıtmaktadır.

Tablo 4'teki değerler kontrol edildiğinde uygun gecikme uzunluğu (otokorelasyon olmayan model) iki olarak saptanmıştır. Çünkü Azerbaycan ekonomisine yönelik ortaya konulan modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri %5 önem düzeyinde iki gecikmede anlamlı bulgular vermektedir.

Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

Optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesinden sonra seriler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen (1991) eşbütünlük testi ile araştırılmıştır. Johansen eşbütünlük testi modeldeki bütün değişkenlerin seviyede birim köke sahip olması ve fark alındığında aynı dereceden durağan olması koşulunun meydana gelmesi ile gerçekleşebilmektedir. Analizin ilk aşamasında gerçekleştirilen birim kök testlerinde tüm serilerin I(1) yani birinci dereceden durağan olmalarının saptanmasından dolayı Johansen eşbütünlük testi uygulanmıştır (Türkmen vd., 2018: 138).

Tablo 5'te Johansen eşbütünleşme testine yönelik sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 5.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	İz İstatistiği	Kritik değer (%5)	p-value	Maksimum Öz Değer istatistiği	Öz Kritik Değer (%5)	değer	Olasılık
$r=0$ Yok*	29.868	24.275	0.0089	21.818	17.797		0.0118
$r \leq 1$ En az 1	8.049	12.320	0.2328	7.425	11.224		0.2148

Not. * H_0 hipotezinin %5 önem düzeyinde reddedildiğini ifade eder.

Tablo 5'te yansıtılan bulgular incelendiğinde Azerbaycan'da seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını öne süren ($r=0$) H_0 hipotezi iz ve maksimum öz değer istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olması sebebiyle reddedilmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyüme, tarımsal ihracat ve sabit sermaye serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunun mevcudu yani uzun dönemli ilişki saptanmıştır. Dolayısıyla bu seriler uzun dönemde beraber hareket etme eğilimindedir.

Tablo 6'da Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra eşbütünleşme katsayılarına ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

Tablo 6.

Eşbütünleşme Denklemi

Ülke	Değişkenler	LY	LTX	LI
	Katsayı	1.000	-1.287	-5.873
Azerbaycan	Standart Hata		0.275	0.395
	t İstatistiği		-4.675	-14.860
	Eşbütünleşme Denklemi	*1.287LTX+*5.873LI		

Tablo 6'daki bulgular dikkate alındığında, Azerbaycan'da tarımsal ihracat ve sabit sermaye serilerinin katsayılarının istatistiksel olarak %5 önem düzeyinde anlamlı ve iktisadi teorilere göre beklenen işaretlerde olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede, Azerbaycan'da tarımsal ihracattaki %1'lik yükselişin iktisadi büyümeyi %1.29 yükselttiği belirtilmektedir. Bununla beraber varılan sonuçlara göre, Azerbaycan için sabit sermaye oluşumu ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.

Azerbaycan'da eşbütünleşme ilişkisinin mevcudu çerçevesinde, serilerin kısa dönemdeki sapma eğilimlerini tespit etmek için Vektör Hata Düzeltme Modeli tahmin edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeline dönük bulgular Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7.*Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Bulguları*

	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği
EC_{t-1}	-0.024	0.005	-4.162*
D(LY(-1))	0.589	0.089	6.650
D(LTX(-1))	-0.043	0.032	-1.338
D(LI(-1))	-0.072	0.041	-1.769

Not. Vektör hata düzeltme modelinde kritik değerler %5 için 1.96'dır.

Tablo 7'de verilen bulgular ele alındığında, hata düzeltme modelinin katsayısı -0.024 olarak bulunmuş ve kat sayı %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu katsayı, kısa dönemde ihracatta oluşacak bir sapmanın her yıl %2.40'lık kısmı giderilerek uzun dönem dengesine varabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, bu yıl içerisinde meydana gelebilecek bir sapma yaklaşık 42 yılda azalarak dengeye ulaşmaktadır. Bununla beraber katsayının işaretinin negatif olması Johansen eşbütünleşme testinde olan değişkenler arasında eşbütünleşmenin mevcut olduğuna yönelik sonucu desteklemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, eşbütünleşme analizi ile 1992-2022 dönemi ele alınarak Azerbaycan ekonomisinde uzun dönem için tarımsal ihracatın Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi üzerindeki araştırılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan modelde ekonomik büyümenin göstergesi olarak GSYİH, tarımsal ihracatı temsilen tarımsal ihracat miktar endeksi ve kontrol değişkeni olarak da gayri safi sabit sermaye oluşumu/GSYİH kullanılmıştır. Eşbütünleşme testi kapsamında elde edilen bulgular, Azerbaycan için tarımsal ihracattaki %1'lik bir yükselişin ekonomik büyümeyi %1.29 olumlu etkilediğini göstermiştir. Bununla beraber, hata düzeltme modelinin negatif ve anlamlı olması, değişkenler arasında eşbütünleşmenin mevcut olduğuna dair bulguyla uyumludur. Çalışmada elde edilen bulguların literatürde yer alan Yapraklı (2007); Sanjuan-Lopez ve Dawson (2010); Ijirshar (2015); Verter ve Becvarova (2016); Bakari ve Mabrouki (2017); Ahmad ve Ahmad (2018); Murugesan (2019); Uğur (2021); Erdinç ve Aydınbaş (2023); Kara vd. (2024)' ün çalışmalarından elde ettikleri bulgularla uyum içinde olduğu görülmektedir.

Ulaşılan sonuçlarda, Azerbaycan ekonomisi için tarımsal ihracatın ekonomik büyüme yükselişinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Azerbaycan ekonomisi tarım sektörünün ve tarımsal ihracatın gelişiminde istenilen düzeyde değildir. Bu bağlamda Azerbaycan ekonomisinde, yöneticilere tarım sektörünün gelişimini ve tarımsal ihracatı arttırmak için politikalar geliştirmesi ve uygulaması gerektiği önerilebilir. Dahası tarım sektöründe ve tarımsal ihracatta devlet desteklemeleri artırılmalıdır. Bu bağlamda bütçeden tarıma ayrılan destekler yükseltilmelidir. Aynı zamanda, Avrupa

birliğinin üretim standartlarını sağlamak için tarımsal eğitimler ve yardımlar yapılmalıdır. Bununla beraber, Azerbaycan Dünya Ticaret Örgütüne gelişmekte olan ülke statüsünde katılmak için uğraşmalıdır. Son olarak tarım ürünlerinde çeşitlilik sağlanmalı ve dünyada tanınan markalar oluşturulmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız dış hakem tarafından incelenmiştir.

Yazarın/Yazarların Katkısı:

- Burak UĞUR: % 50
- Tuğba KONUK: % 50

Destek ve Teşekkür Beyanı:

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Etik Onay:

Bu çalışma, etik onay gerektiren insan veya hayvan deneyi içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederler.

Atıf: Uğur, B. ve Konuk, T. (2024). Tarımsal İhracatın Ekonomik Büyüme Etkisi: Azerbaycan Örneği, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 5(2), 1-17

Kaynakça

Ağır, H., Özbek, S. ve Türkmen, S. (2020). Türkiye’de cari işlemler dengesinin dinamikleri: var analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.

Ahmad D. ve Ahmad J. (2018). An Empirical Analysis of Agricultural Export on Economic Growth: A Case Study Of Pakistan. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 5(2), 25-32.

Aliyev, P. ve Akgün, L. (2019). Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(19), 854-866.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2022). Republic of Azerbaijan 2022-2026 Social and Economic Development Strategy, 78s.

Bağırzade, E. (2023). Azerbaycan’ın Pandemi Sonrası Ekonomik Kalkınma Perspektifi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 133(263), 187-206.

- Bakari, S. ve Mabrouki, M. (2017). The Effect of Agricultural Export on Economic Growth in South-Eastern Europe: An Empirical Investigation Using Panel Data, MRPA Paper 83810, University Library of Munich, Germany.
- Ceylan, R. ve Başer, S. (2014). Türkiye’de petrol tüketimi ile reel GSYİH arasındaki uzun dönem ilişkinin Johansen eşbütünleşme yöntemi ile analiz edilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 47-60.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de enflasyonun belirleyicileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(1), 13-21.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dünya Ticaret Örgütü, “Online Veri Tabanı”, <https://data.wto.org/> (17.10.2024).
- Engin, C., & Konuk, T. (2022). The Relationship Between Foreign Trade and Economic Growth: An Econometric Analysis for Turkey and Policy Recommendations. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 324-339. <https://doi.org/10.14784/marufacd.1145682>
- Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232. <https://doi.org/10.18037/ausbd.902602>
- Gıda Tarım Örgütü (FAO), <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TI>, 17.10.2024
- Ghimire, A., Weiwei, F. ve Zhuang, P. (2021). Does Agricultural Export Promote Nepalese Economic Growth? ARDL Approach Using Structural Break. In *E3S Web of Conferences*, 275, 1-5.
- Gujarati, D. (1999). *Temel ekonometri*. İstanbul: Literatür yayıncılık (Çevirenler: Ümit ŞENESEN, Gülay Günlük ŞENESEN).
- Gwanongodza, T. (2020). Agriculture Exports and Economic Growth in Zimbabwe, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Stellenbosch University, Güney Afrika.
- Ijirshar, V. U. (2015). The Empirical Analysis of Agricultural Exports and Economic Growth in Nigeria. *Journal of Development and Agricultural Economics*, 7(3), 113-122.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59(6), 1551–1580.
- Kara, M. A., Aksu, T., & Tanış, Ş. (2024). Türkiye Ekonomisinde Tarım ve Sanayi İhraç Ürünlerinin Ekonomik Büyüme Katkısı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 23(2), 615-632. <https://doi.org/10.21547/jss.1383865>

- Kocabıyık, T. (2016). Johansen eşbütünleşme testinde karar aşamalarının analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40-50.
- Murugesan, B. (2019). An Empirical Analysis of Agricultural Exports on Economic Growth in India. *Economic Affairs*, 64(3), 481-486.
- Ojo, E. J., Awe, I. T. ve Ogunjobi, J. O. (2014). Agricultural export and economic growth in Nigeria: A multivariate Johansen Cointegration analysis. *International Journal of Arts and Commerce*, 3(3), 89-98.
- Özcan, S. E. (2007). Kamu açık ve borçlarının sürdürülebilirliği: 1970-2005 Türkiye örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Peker, O. (2009). Türkiye'deki cari açık sürdürülebilir mi? ekonometrik bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 164-174.
- Phillips, P. C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sandalcılar, A. (2012). Türkiye'de Tarımsal İhracat, Tarım Dışı İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt. 49(570), 65-76.
- Sanjuán-López, A.I. ve Dawson, P.J. (2010). Agricultural Exports and Economic Growth in Developing Countries: A Panel Cointegration Approach. *Journal of Agricultural Economics*, 61, 565-583.
- Shah, S. W. A., Ul Haq, M. A. ve Farooq, R. M. A. (2015). Agricultural Export and Economic Growth: A Case Study of Pakistan. *Public Policy and Administration Research*, 5(8), 88-97.
- Simasiku, C. ve Sheefeni, J. P. (2017). Agricultural Exports and Economic Growth in Namibia. *European Journal of Basic and Applied Sciences*, 4(1), 41-50.
- Turan, Z. (2018). Türkiye'de Tarımsal Mal Ticaretinin ve Hayvancılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi (1990-2014). *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(8), 200-209.
- Türkmen, S. Özbek, S. Ve Karakuş, M. (2018). Türkiye'de elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ampirik bir analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 129-142.
- Uğur, B. (2021). Türkiye'de Tarımsal İhracatın Ekonomik Büyümeye Etkisi, IV. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi (KAYES), Mardin (23-24 Eylül).

Verter, N. ve Becvarova, V. (2016).The Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Nigeria. *Acta Universitatis Agriculture et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, Cilt. 64, Sayı: 2, ss. 691-700.

Yapraklı, S. (2007). İhracat ile ekonomik Büyüme arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik bir Analiz. 34, 97-112.

Zulfigarov, F., & Neuenkirch, M. (2020). The impact of oil price changes on selected macroeconomic indicators in Azerbaijan. *Economic Systems*, 44(4), 100814.